

משרה ראיתו, כן ייטיב לחקור, וכאשר יגע ב«חדשים» (סוקולוב, פרישמן, פרץ, פינסקר ולוינסקי), ימעט צידו, חציו ישובו על עקבותם ואמתחתו אינה מתמלאת עד כדי להשיב אותנו מאמרים אלה, כמו גם האחרים על הרצלי, על קלוזנר ועוד, הנם טעימים לחך וקלים לעכול, אבל יותר משהם משיביעים הם מרעיבים. אמנם, לפעמים זהו שבח גדול לגבי דברי ספרות. בכל זאת נראה הדבר, כי הארה שיטתית ומקיפה מצריכה מרחק. או אולי היו בני הדורות ההם באמת רק שליחי גורל צבורי, ואילו החדשים הם רק חומר להתגשמות גורל עצמם?

אמנם יש לטעון נגד דעתו של קליינמן, כי «הספרות החדשה מצטיינת ומתבלטת בזה, שהתחילה שואלת לנתיבות עולמו של ישראל», וכי «הספרות העברית בכל התקופות הקודמות לא שאלה בכלל לתנאי החיים של הלאום», «חקרה ודרשה בעיקר בסדובלימות דתיות-מוסריות או הכינה מליצות ושירים לשעשועים» («דמויות וקומות», 13). האמת היא ההפך מזה. כל ספרותנו בימי הביניים, ואף זו הרבנית המקצועית, היתה ספוגה כולה חרדה לגורל העם ולקיומו, לסדור חייו ולבסוס מעמדו על האי השט של חיי גלותו בין העמיכ. גם השאלה על התחלת התקופה מרמזיל או מויול אינה כה פשוטה ואינה תלויה רק בקנה-מדה אחת. אך ברור הדבר – לכל מגילת יוחסין יש ערך רק אם יש בה גרעין חי, העלול להתפתח ולתת פרי, או אם צפונה בה שאיפה דינמית הנותנת את האפשרות ללמוד מן העבר על העתיד. וספרו של קליינמן יחזק את הבנין הצבורי החי של ספרותנו על-ידי גלוי היסודות העוֹבְדִים של הרעיון הלאומי בספרות ההשכלה. מתוך בטחון גמור בקביעת הדיאגנוסיס שלו יאמר: «כשאנו סוקרים עתה את ספרות ההשכלה ובוחנוס מתוך פרספקטיבה היסטורית את הדעות שהטיפה להן ואת הערכים שיצרה, אנו משתוממים לראות עד כמה עמוק היה בה הרגש הלאומי ועד כמה מפותח החוש הלאומי» (שם, 17). הבטה היסטורית זו והשכלה זו של חוֹט־שני אחד ביצירות תקופות שונות יש בהן משום הבחנה לתופעות האינדיבידואליסטיות ביותר שבספרותנו החדשה. במחקריו של קליינמן אנו מוצאים נסיון יפה להוסיף לפי חכנית קבועה מראש עוד מטרם אחדים בַּקָּבָה שאנו נוקבים בהכרתנו מתחת להררי המאורעות של חיי עמנו. בחתירתו זו מצא עינות תחיה אף בשדות שנחשבו לצחיחים, ומציאה זו בראשית תקופת ההשכלה מעוררת את התקוה, כי יבוא פעם מי שהוא יושלל לגלות את ההתאחוות המרדנית בחיים ואת הבקיעה העקשנית של צו ההתחדשות התמימית גם בספרות הרבנית וביצירה העממית שלפני תקופת ההשכלה מצד אחד ולפני תקופת ספרד מצד שני. אכן היתה עסיקתם של המשכילים בעבר לראשית דרכה של ספרותנו לקראת עתידה, ואת ערכו של יחסם ללשון העברית, יחס המסירות הנאמנה והאהבה בלי מצרים, יכולים רק אנו בתקופתנו ובארצנו פה להעריך כראוי. יחס וטפוח זה היו לגבי התפתחות ספרותנו החדשה ותחית לשוננו כשפת חיינו בארץ מה שהיו בשעתן שאיפת המקובלים ועלית החסידים הראשונים לגבי תנועת בילי והציוניות של הרצלי, ואין כל חשיבות מעשית לשאלה, אם התקונו סופרי ההשכלה להתבצרות או להתבוללות. לא כונתם חשובה בשבילנו כיום, אלא כוונם, זה הכוון שנמן להם מאת שר-האומה, וההארה המיוחדת הנחת על-ידי קליינמן ליסודות שמתחת להכרה בתנועת ההשכלה מתקבלת על הדעת. בכרוז ליגייט-כפיים ובשאיפה לתקון עולמנו, לבסוסו וחזקו הכלכלי והחברתי, התגלו בלי ספק דחיפות חיוניות פנימיות של ספרות לאומית. אין ספק, שריבילי, מאפו ויליג היו ממכשירי-הלבבות לקראת ההכרה הלאומית המלאה, אף כי דוקא באחרון דרושה עוד התעמקות נפשית-אישית כדי להבין את עמידתו למעשה מרחוק. כמו כן יש עוד מקום להעמיק חקר במערכי-הלב המיוחדים של מנדלי, כדי להוסיף על ההפרדה היפה שעשה קליינמן בין שלום יעקב אברמוביץ ומנדלי מוסי. לא הזמן ולא החנוך הם המכריעים בקלסתר פניו של מנדלי, אלא המבנה הנפשי, וגלוי הקשר בין שלשת אלה היה יכול להסביר לנו הרבה באישיות כבירה זו, המלאה סתירות בלתי-נראות לעין. במרה עוד יותר גדולה לקויים בחסר תאורי הפרצופים של פרישמן, פרץ וסוקולוב, שגם הם שייכים לסוג בני התסבכות. המאמרים המוקדשים לסופרים

דְּמִיּוֹת וְקוֹמוֹת

משה קליינמן, דמויות וקומות, רשימות לתולדות והתפתחות הספרות העברית החדשה, פאריש 1928.

בין הבקורת מטעם היופי ובין הבקורת מנקודת האופי, שעם כל התלוות של המתאוננים וקצף המשנאים הגיעו לידי התפתחות בשנים האחרונות, הורגשה בספרותנו זה מומן קרחת אחת גדולה, והוא המקום הנתפס בכל ספרות על-ידי המחקר הצבורי של התופעות הספרותיות. והנה בחלקה עזובה זו ספרו של קליינמן הוא תופעה בעלת דמות וקומה כשהיא לעצמה.

קליינמן נגש אל הספרות כאיש-העת, שציר מחשבתו ותפיסתו את העולם הוא הזמן. לא המרכזים הפרטיים והפנימיים של היוצר ויצירתו חשובים בשבילו, אלא אותו מרכז הזמן ומסיבותיו הנמצא ברשות-הרבים, שמסביב לו יסבו יחד עם ציריהם כל המרכזים הבודדים של אנשי-הספר.

קליינמן ישתמש באנך של הצבוריות לשם חקר המבנה הרוחני של יצירת הספרות. לא פרצופי יחידים, אלא את פני הדור יראה וידאה. מכאן ערכו התנוכי והעיוני המיוחד של הספר בשביל הקורא. על-ידי שיטה זו יעלה בידי קליינמן לחדור אל הציר הצפון של חיי-הצבור, המתגלים בזעזועי הנפש היוצרת של הפרט – ובימינו, שהאִגְוִינְטִיריות בספרותנו הגיעה למרום התפתחותה, גישה כזאת תוכל לשמש גם כעין התחלה של הבהרה והזחה לאותם האנשים בתוכנו החושבים את האניות המופרות של כופרינו לסימן לא-טוב. כי מאותו רגע שאנו מתחילים להביט על הסופר כעל שליחו של שר-האומה, יחסנו אליו נעשה אחר לגמרי. על-פי גישה זו חדלה הטבעת להיות עצם בפני עצמו; היא רק חוליה בשרשרת. והיא אינה נופלת בערכה על-ידי זה, אלא ששנוי המקום משנה את מולה לשכר ועונש.

ואם ביחס לסופרי תקופת ההשכלה היתה ההערכה הצבורית נהוגה אצלנו, אף כי מבחינה אחרת לגמרי מאשר זו של קליינמן, הנה לגבי «החדשים» אנו מוצאים בספרו נסיון שאינו מצוי אצלנו, ודוגמה יפה לנסיון בקרתי זה נותן המחקר המקיף על ביאליק מצד אחד, והמאמרים על הראשונים מצד שני.

גם בהתרכזות בנושא המאמר במקום ההתרחבות לצד התואר והפועל יש משום חדוש רצוי ומועיל. מכאן הדופק החי והמלא המורגש בכל הספר. איזה קול מלחמה יעלה באוזנינו, גם מן המאמרים על «הראשונים» בספרותנו החדשה, לפי חלוקתו של קליינמן. מראיה ומוראותיה של אותה תקופה עומדים חיים לנגד עיניו והוא מחייבה או מזקק ברגש ובחמימות.

מתוך מזג של איש-עתים ימוזג ליליג, לסמולנסקי, לליליינבלום ולמנדלי, וראוי לציין: בה במדה שהתופעות התרבותיות-ספרותיות תחקנה

אלה יצאו בכלל מקוטעים ומרופרפים, והכרכים הבאים של הספר נראו עד כמה מקריים הם הלוקיים האלה בהבחנה הבקרתית האישית אצל קליינמן. לגבי המחקרים הגדולים המוקדשים להופעות התקופות נראים אלה כטיוטות מצד הכנס. מצד סגנונם אין, כמובן, בהם שום הבדל מן הקודמים. רק למאמר אחד יש נעימה אחרת השונה מן הרוח הכללית של הספר. מאמר זה נושא עליו חותם של נפשיות נוגה וחדרת ערבית, וערכו להכנת אחד מבני הדור אינו פחות מערכם של אחרים משאר המאמרים. לכאורה, הוא מחזיק רק דברי מבוא, «התנצלות» מאת המחבר, אולם יש בו משום גלוי נפש פועלת ומסורה לרעיון כביר ושליטי, שהאיר באורו הנפלא לכל עבודתה הצבורית והספרותית.

הציוניות, שמעטה כה לדאוג, אם בתנועה רוחנית ואם כהסתדרות מעשית, לספרות העברית, נעשתה בספרו של קליינמן הנהגה ליצירה הספרותית. אמנם בהבחנה צבורית-לאומית זו צפונה לפעמים לא מעט סכנה, אבל בשביל דורנו, הדורש התגברות על הפזור הגופני והרוחני של העם והתובע הסתגלות וכשרון לבנין קולקטיבי, יש חשיבות חנוכית ולמורית רבה לגלוי השרשים שברשות-הרבים אף באילן הבודד. גם להדיקם של המרחבים הצבוריים המצטרפים לנעימות התועות של שירת היחיד. ביחוד כשהם נמסרים על-ידי מכשיר גמיש, רגיש וקל לשמוש, כסגנונו של קליינמן.